

O RECANTO DAS PALABRAS

Miguel Conde*

A existencia dun nome popular dunha especie é unha axuda apreciable para a difusión dos valores da natureza. Non transmitimos o mesmo dicindo paporrubio que *Erithacus rubecula*. Tampouco ten o mesmo valor cultural para nós dicir “dentabrún” que *Osmunda*, aínda que as dúas sexan fáciles de pronunciar. A voz patrimonial dentabrún perpetúa unha tradición nosa de séculos, referida a unha especie vexetal con uso veterinario. *Osmunda* é, no entanto, unha denominación coñecida só polo mundo científico¹. Nesta nova sección da revista Cerna que introduce o presente artigo e que denominaremos “O recanto das palabras”, intentaremos contribuír a enriquecer o patrimonio inmaterial que envolven os nomes galegos da Natureza.

Ramsés Pérez

Agrupación reprodutiva de xoaniñas.

A función principal das listas de nomes de seres vivos é facilitar a socialización dos coñecementos da ciencia. Os textos científicos empregan unha selección do vocabulario común co obxectivo de producir textos claros e concisos. Este léxico particular forma parte do que se chama “lingua de especialidade”, un rexistro da lingua no que ás veces as palabras adquiren significados máis concretos do que na lingua xeral. Por exemplo, na bioloxía acostúmase a establecer unha diferenza entre “libélula” (Anisoptera) e “cabalo do demo” (Zygoptera), aínda que este uso concreto non é necesariamente o rexistro da lingua común, onde o cultismo “libélula” é empregado para todos os odonatos.

O estudo comparado do funcionamento dos diversos idiomas do mundo achéganos información sobre os procesos de formación da norma estándar. Dita norma é unha variedade da lingua falada e escrita polas elites culturais e que determina, a fin de contas, o que é correcto ou o que non. Hai moitas linguas no mundo que non se escriben, carecendo dunha variedade estándar culta. No mundo de hoxe, a existencia dunha norma escrita que se poida ensinar na escola e difundirse nos medios de comunicación é un requisito para a divulgación da ciencia, polo menos se se fai de maneira consistente e con prolongación no tempo. Os procesos de estandarización do galego foron tardíos e os usuarios e usuarias tiveron que enfrontarse á falta de manuais ou de bibliografía. Todo isto,

xunto coa situación dependente do galego con respecto ao castelán, deu lugar á difusión dalgunhas ideas sobre a lingua que non se corresponden co habitual noutros idiomas. Revisemos algunhas das máis estendidas.

A LINGUA CIENTÍFICA PARA A RECUPERACIÓN ETNOGRÁFICA

Entre os obxectivos da linguaxe científica non está, inicialmente, a de recuperar o patrimonio léxico, simplemente, pretende dar resposta a unhas necesidades de comunicación nun ámbito técnico particular. Moito do vocabulario científico é común a moitas linguas, con leves adaptacións á fala propia (por exemplo, as partes da flor: *corola*, *estames*, *pétalos*, etc.), pero por outro lado, en todas as linguas existen termos que son traducidos e que non forman parte do léxico científico internacional. Por exemplo, cada lingua usa un nome distinto para o carballo (*Quercus robur*): *roble*, *carballo*, *oak*, *chêne*². É nese campo de termos traducibles onde podemos atopar espazo para a revitalización do vocabulario tradicional.

FACER UNHA LISTA ELIMINA A RIQUEZA DA LINGUA

A selección de nomes é un proceso indispensable para permitir a socialización da ciencia. O resto do vocabulario rural que non teña cabida no léxico culto conservarase en tanto se manteñan as comunidades pesca

Ramsés Pérez

Dentabrún ou feito real.

doras e rurais. Se estas poboacións pasan a ter modos de vida urbana, non hai outra maneira de salvar dito acervo se non é a través dos medios de difusión modernos: libros, vídeos, revistas e similares. O galego é unha lingua rica en terminoloxía popular, pero tamén o son o castelán, o inglés ou o bielorruso³.

TEMOS QUE ESCOLLER SÓ UNHA FORMA

Podemos caer no extremo contrario, tentar rexeitar algúns nomes con moita difusión e que non ofrecen dificultades, simplemente porque non aparecen nunha lista ou en guías. Pode ser o caso dos nomes de varios peixes, como *chicharro* vs *xurelo*, *xouba* vs *parrocha*, que conviven sen problema no idioma. En castelán, por exemplo, *pájaro carpintero* segue a ser moi usado, a pesar da selección de *pito* e *pico* nas guías. Certa unificación é recomendable, pero non é necesario eliminar toda a diversidade léxica patente na lingua común.

USAR UN NOME PORQUE ESTÁ MÁIS ESTENDIDO

Non sempre é así. As formas que usamos son produto sobre todo dunha tradición literaria. Por exemplo, *Sorbus aucuparia* recibe diversos nomes populares en Galicia como *cancereixo*, *capudre*, *escanfrés* ou *carnabudo*. E *capudre*, usado nos Ancares, é o que ten máis uso escrito, xunto con *cancereixo*, característico do Macizo Central Ourensán³. Ningunha delas ten, aparentemente, unha difusión popular superior ás outras.

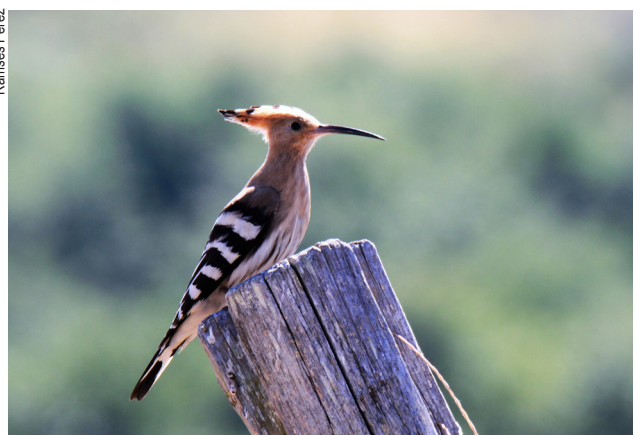
NUNCA DIXEMOS ASÍ

Hai falantes de galego que non valoran as formas autóctonas ou descoñecen as do resto do país. Por exemplo *pulpo*, ás veces “reinvidicada” por algúns, está fóra dos dicionarios por considerarse un castelanismo, con certeza antigo, pero non é a única forma en uso en galego para o xénero *Octopus*: *polbo* pervive aínda na costa atlántica galega⁴, ademais de ser a forma portuguesa e brasileira (*polvo*). Ás veces, os castelanismos na lingua teñen séculos de presenza, convivindo con formas máis propias do galego.

XA TEMOS O PORTUGUÉS

Portugal ou Brasil non usan os mesmos nomes para moitas especies animais. Ambos os dous países teñen unha historia moi diferente e isto ten o seu reflexo na lingua. No Brasil, como é esperable, existe unha gran dominancia do léxico amerindio, un pequeno tributo ao enorme impacto lingüístico da colonización. Temos moito léxico partillado co portugués, pero non todos os nomes de animais e plantas en portugués foron usados algunha vez en Galicia. Isto é así porque a lingua galego-portuguesa no seu avance cara ao sur na Reconquista e na expansión marítima absorbeu vocabulario procedente do árabe, dos dialectos románicos mozárabes e máis tarde de idiomas asiáticos e africanos. Por outro lado, séculos de separación política non pasan en van: cada variedade creou formas orixinais e deu preferencia a determinadas formas. Algunha pa-

Ramsés Pérez

Bubela.

labra de uso limitado no galego escrito, como *pirilampo* (gal *vagalume*) é orixinariamente un cultismo portugués, por iso está ausente como vernáculo entre nós. A forma *lucecú*, do sur de Galicia, é, no entanto, xeral no campo portugués (*luze-cu*), aparentemente tanto ou máis có propio *pirilampo*⁵. O uso deste cultismo podería ser

Vagalume.

compatible coa variabilidade da lingua literaria, pero tendo voces tradicionais como *vagalume* ou *lucecú* parece escusada a introdución doutros nomes. Outra cuestión diferente é o daquelas voces librescas difundidas en varias linguas occidentais, como é o caso de *tritón*, *nenúfar* ou *narciso*, que compiten con formas populares máis ou menos minoritarias na fala⁶.

ISO NON É GALEGO, É PORTUGUÉS

Galego e portugués partillan moito do seu léxico, xa que ata arredor do ano 1400 non se verificara aínda unha diferenciación consistente entre as dúas variedades⁷. Moitas veces as comparacións que se establecen son entre portugués e galego estándar. Pero na fala popular as cousas poden ser diferentes. O sur de Pontevedra, por exemplo, ten bastante léxico común co portugués norteño como *funcho*, *poupa*, *navalleira*, *papafigo* e *pintasilgo*, que se corresponden no resto de Galicia con *fiunchofiollo*, *bubela*, *nécora/andarica*, *ouriollo/vichelocrego* e *xilgaro*⁸. Pola contra, o extremo norte de Portugal mantén vocabulario afín ao galego, ausente do portugués estándar actual como *bubela*, *lavandeira*, *ferreirinho-real*, *oureol*, *mioto* e *lavanco*. Por tanto, non sempre se pode “xebrar” estritamente o vocabulario galego do portugués con criterios rigorosos. O que existe realmente é un potente acervo común, que foi seleccionado de forma diferente na lingua escrita nas dúas variedades. Por exemplo, *carvalho-cerquinho* é usado sobre todo en Portugal para *Quercus faginea*, mentres que en Galicia é empregado para *Quercus pyrenaica*.

En todo caso, guiarse polo portugués é un criterio moi recomendable cando escribimos galego, xa que nos permite saír dos modelos casteláns e nos axuda a complementar o noso vocabulario. A propia normativa actual recomenda harmonizar a linguaxe técnica coa dos países lusófonos. Na introdución das *Normas Ortográficas e Morfolóxicas da Lingua Galega*, actualmente vixentes, na súa edición de marzo de 2012, podemos ler: “Para o arriquecemento do léxico culto, nomeadamente no referido aos ámbitos científico e técnico, o portugués será considerado recurso fundamental, sempre que esta adopción non for contraria ás características estruturais do galego. As escollas deben decidirse de acordo cun criterio de coherencia interna, a fin de que o galego común non resulte arbitrario e incongruente”.

SE O DI O POBO, É VÁLIDO

A norma estándar é aquela forma da lingua que utilizan as elites culturais e que é vista como máis correcta. Non debemos confundila con toda

a *lingua*. Non todo o que se oe na rúa é parte da norma e non todas as formas deben ser consideradas válidas para un uso culto. Por exemplo, o xénero *Stercorarius*, unha ave mariña, ten os nomes de *papamerda*, *cagote*, *merdeiro*, *pedro llopo*, *palleira* ou *zapateiro*, entre outros. Propoñemos un pequeno xogo: cales descartaría o/a lector/a para un uso culto? Podemos dicir que o estándar é o máis común na produción escrita, por tanto, o normal é guiarnos por publicacións anteriores: guías, artigos, revistas⁹.

*Miguel Conde Teira é biólogo, educador ambiental e diplomado en galego e portugués pola EOI.
E-mail: recantodaspalabras@yahoo.com

NOTAS

¹ Procedería da lingua gala antiga, da actual Francia.

² Curiosamente en castelán técnico úsase *roble carvalho* para o *Quercus robur*, e en portugués, *carvalho-roble*. exemplo de que non sempre podemos falar de compartimentos estancos entre linguas.

³ Podemos revisar, por exemplo, os nomes da xoaniña a principios do sec. XX. Na provincia de Lugo, prospectáronse 15 localidades e rexistráronse 8 nomes: *rei-rei*, *rei*, *papasol*, *xoana*, *reina*, *diviñón*, *costureira*, *boiño de Dios*. En Burgos (con 11 localidades), obtivéronse 10 nomes: *angelita*, *gallina*, *vaca*, *maría*, *santalucia*, *tabermera*, *polleja*, *cabrilla*, *pastora*, *sanantón*. García Mouton, Pilar (coord.), Inés Fernández-Ordóñez, David Heap, María Pilar Perea, João Saramago, Xulio Sousa, 2016, ALPI-CSIC [www.alpi.csic.es], edición dixital de Navarro Tomás, Tomás (dir.), Atlas Lingüístico de la Península Ibérica, Madrid, CSIC. Consultado o 22/10/2018.

⁴ Datos propios e do Dicionario de dicionarios. Voces para “serbal”, “cancereixo”, “capudre”, “escornabois” e “cornabudo” [http://sli.uvigo.es/ddd/index.php/TILGA] e Tesouro Informatizado da Lingua Galega [www.https://ilg.usc.es/TILG/gl/search/simple]. Consultado o 28/10/2018.

⁵ Ríos Panisse, M^a. del Carmen (1977): *Nomenclatura de la flora y fauna marítimas de Galicia. I. Invertebrados y peces con anotaciones etimológicas por Antonio Santamarina*. Anejo 7 de Verba. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.

⁶ Tesouro do Léxico Patrimonial Galego e Portugués. Voces “lucecú”, “vagalume” e “pirilampo” [https://ilg.usc.es/TILG/gl/search/simple]. Consultadas o 20/10/2018.

⁷ No primeiro caso úsase como sinónimo pintafontes. A forma limpafontes aparece no Atlas Lingüístico da Lingua Galega moi puntualmente, para un anfibio, que supoñemos afín á voz *pintafontes*. No Atlas non hai preguntas específicas para os *tritóns*, pero aparecen denominacións baixo a voz “lagarto” e “pintega” (*lagartos de auga*, *salamántiga de auga*, *pinta de auga*). Datos inéditos consultados no material do Atlas Lingüístico depositados no Instituto da Lingua Galega en Santiago.

⁸ Monteagudo, H (2017). Historia social da lingua galega. Idioma, sociedade e cultura a través do tempo. Editorial Galaxia. Vigo.

⁹ Datos propios e do Dicionario de dicionarios. Algún deste léxico afín ao portugués está presente na literatura galega e tamén pode oírse en diversos puntos da Raia Seca.

¹⁰ Nas publicacións de ornitoloxía hoxe en día o máis común para esta ave mariña é *palleira*.